

Robert Faracik

MIEJSCA PAMIĘCI Z OKRESU II WOJNY ŚWIATOWEJ A WSPÓŁCZESNA TURYSTYKA (ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM KRAKOWA)

1. Wstęp

Na wstępie artykułu należałoby odpowiedzieć na pytanie, czym są miejsca pamięci? Mimo iż terminem tym posługujemy się w życiu codziennym i w publikacjach o charakterze naukowym, trudno jest jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Analizując polskie źródła pisane często można spotkać zarówno określenie „miejsca pamięci narodowej”, jak i „miejsca pamięci”. Trudno jednak znaleźć definicję tych miejsc.

Po doświadczeniach II wojny światowej, przez kolejne dziesięciolecia pamięć o tych wydarzeniach wyrażała się w dużej mierze poprzez upamiętnianie miejsc oraz postaci związanych z tragicznymi wydarzeniami wojennymi. Miejsca te oznaczone tablicami pamiątkowymi lub pomnikami, z jednej strony były wyrazem pamięci, z drugiej strony miały sprawić, że wydarzenia te nie zostaną wyrugowane z ludzkiej i narodowej pamięci. Dlatego też miejsca pamięci narodowej można utożsamiać z upamiętnionymi (w sposób materialny) miejscami walk i męczeństwa. Właśnie aspekt martyrologiczny wyróżnia je spośród wielu innych miejsc ważnych dla historii Polski.

Można jednak miejsca te traktować znacznie szerzej, wskazując na wszystkie miejsca i obiekty, które upamiętniają osoby i wydarzenia znaczące dla historii narodu polskiego oraz polskiej państwowości, a nawet wychodząc dalej – dla historii Europy i świata. W tym znaczeniu zakres tego terminu przekracza dotychczas rozważane ramy czasowe (nie tylko okres II wojny światowej, ale również wydarzenia wcześniejsze)

i przestrzenne (zmieniające się granice na mapie politycznej Europy oraz świata).

Współcześnie coraz częściej „miejsca pamięci” rozpatrywane są w ujęciu historiograficznym, zapoczątkowanym przez francuskiego historyka Pierra Nora, który w swoim przełomowym dziele *Lieux de memoire* (*Miejsca pamięci*) wyłożył zupełnie inną interpretację tego terminu. Autor ten zwraca uwagę na potrzebę wyraźnego rozróżnienia pamięci przeszłości, rozumianej jako pamięci zbiorowej (potocznej) i historii, którą zajmują się zawodowo naukowcy (historycy). Tę samą historię można zatem postrzegać różnie, w zależności od podmiotu. Kluczowym zagadnieniem jest poznanie pamięci zbiorowej, która historię postrzega w zupełnie inny sposób niż naukowcy (Szociński 2003, 2006).

2. Miejsca pamięci z okresu II wojny światowej w Polsce

Wśród miejsc pamięci szczególną rolę odgrywają muzea poświęcone martyrologii ofiar II wojny światowej. Należy zaznaczyć, że miejsc tych nie należy traktować *stricte* i wyłącznie jako muzeów, w których eksponowane są pamiątki historyczne, ale są to przede wszystkim miejsca, w których czci się i pielęgnuje pamięć o ofiarach zbrodni. Są to także cmentarze, na których spoczywają tysiące ofiar niehumanitarnego terroru tamtego okresu. Dlatego też te miejsca pamięci zajmują szczególną pozycję w systemie muzealnictwa, i właśnie one spełniają ważną funkcję edukacyjną i pedagogiczną w społeczeństwie, przy czym ich znaczenie wykracza poza granice Polski.

Wśród miejsc, które często określa się mianem „muzeów martyrologii”, szczególną grupę stanowią były nazistowskie obozy koncentracyjne, obozy zagłady, obozy jenieckie oraz inne miejsca kaźni. Obecnie grupę tych muzeów stanowią m.in.:

- Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu,
- Państwowe Muzeum na Majdanku,
- Muzeum-Miejsce Pamięci w Bełcu – Oddział Państwowego Muzeum na Majdanku,
- Muzeum Stutthof w Sztutowie,
- Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince – Oddział Muzeum Regionalnego w Siedlcach,

- Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Chełmnie nad Nerem – Oddział Muzeum Okręgowego w Koninie,
- Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy,
- Muzeum Byłego Hitlerowskiego Obozu Zagłady w Sobiborze – Oddział Muzeum Łęczyńsko-Włodawskiego we Włodawie,
- Muzeum Martyrologii Sonnenburg w Słońsku,
- Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie,
- Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu,
- Muzeum Martyrologii Alianckich Jeńców Wojennych w Żaganiu,
- Muzeum Martyrologii „Pod Zegarem” – Oddział Muzeum Lubelskiego w Lublinie,
- Muzeum Martyrologii Radogoszcz – Oddział Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi,
- Muzeum Walki i Męczeństwa w Palmirach – Oddział Muzeum Historycznego m. st. Warszawy,
- Muzeum Powstania Warszawskiego w Warszawie,
- Muzeum Więzienia Pawiak – Oddział Muzeum Niepodległości w Warszawie wraz z filią Mauzoleum Walk i Męczeństwa,
- Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej – Oddział Muzeum Niepodległości w Warszawie,
- Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII w Poznaniu – Oddział Wielkopolskiego Muzeum Walk Niepodległościowych w Poznaniu,
- Muzeum Cytadeli Poznańskiej,
- Muzeum Poczty Polskiej w Gdańsku – Oddział Muzeum Historycznego Miasta Gdańska,
- Mauzoleum Martyrologii Wsi Polskiej w Michniowie – Oddział Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach,
- Muzeum Historyczne Miasta Krakowa – Oddział „Pomorska”,
- Muzeum Historyczne Miasta Krakowa – Oddział „Apteka pod Orłem”,
- Muzeum Pamięci Narodowej w Kielcach,
- Muzeum Martyrologii Zamojszczyzny „Rotunda” w Zamościu.

Listę tę uzupełnia poza tym kilkanaście muzeów historycznych (m.in. regionalne i okręgowe), w których znajdują się stałe ekspozycje poświęcone okresowi II wojny światowej oraz muzea wojskowości.

Szczególną rolę odgrywają muzea-miejsca pamięci obejmujące były obozy koncentracyjne i obozy zagłady. Doniosła funkcja, jaką pełnią te instytucje, wyróżnia je spośród innych rodzajów muzeów. Do podstawo-

wych funkcji tych jednostek należy edukacja. Przybywa do nich wiele zorganizowanych grup, zwłaszcza młodzieży szkolnej, uczestnicząc w zajęciach edukacyjnych organizowanych przez pioniry edukacyjne tych muzeów. Organizowane są m.in. warsztaty, akcje i szkoły letnie, w których biorą udział chętni z całej Polski i z zagranicy – szczególnie z Izraela i z Niemiec, ale także z wielu innych krajów Europy i świata. Poza grupą przybywających w celach *stricte* edukacyjnych, muzea te odwiedzają także zwykli odwiedzający – turyści.

Wielkość tego ruchu jest bardzo zróżnicowana w poszczególnych muzeach-miejscach pamięci. Największą frekwencją odznacza się Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, które w 2007 r. odwiedziło 824,5 tys. osób, z czego ok. 63% to cudzoziemcy. Udział młodzieży wyniósł blisko 61%. Ogółem zanotowano tutaj ponad 1 mln gości zarówno tych korzystających z usług przewodnika, jak i zwiedzających obiekt indywidualnie.

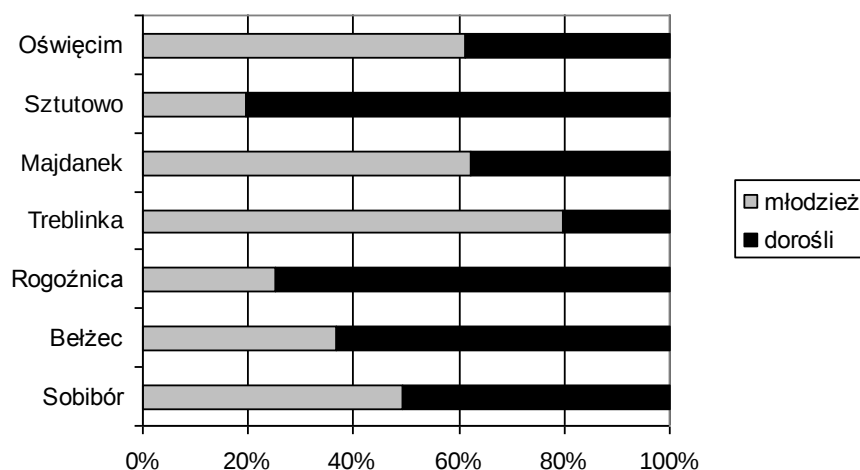
Dane dotyczące frekwencji w innych muzeach-miejscach pamięci na obszarze Polski zawiera tabela 1 oraz rysunki 1–2.

Tabela 1. Frekwencja w wybranych muzeach martyrologicznych na terenach byłych obozów koncentracyjnych i obozów zagłady (2007 r.)

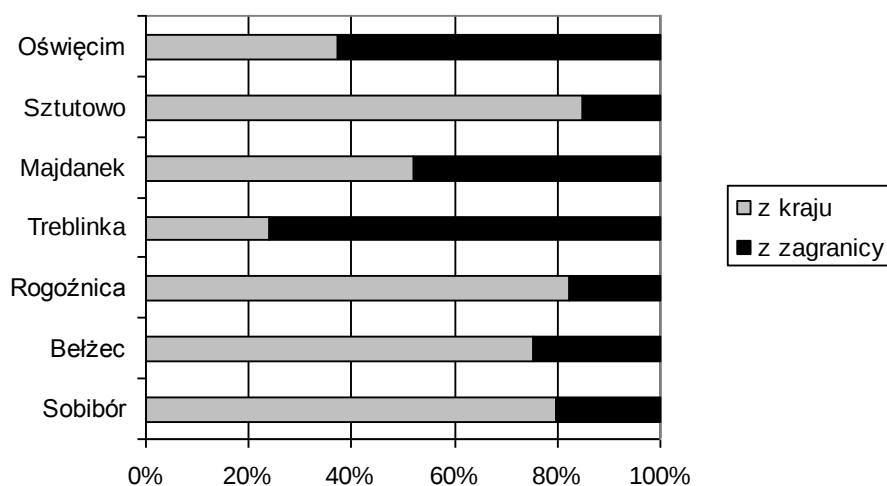
Teren byłego obozu (miejscowość)	Liczba odwiedzających		
	ogółem	w tym	
		cudzoziemcy	młodzież
Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu	824 530	518 318	503 590
Muzeum Stutthof w Sztutowie	120 044	18 044	b.d.
Państwowe Muzeum na Majdanku	111 032	53 270	69 174
Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Chełmnie nad Nerem	60 000*	b.d.	b.d.
Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince	50 675	38 463	40 393
Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy	39 272	6 884	9 873
Muzeum-Miejsce Pamięci w Bełżcu	31 476	7 837	11 561
Muzeum Byłego Hitlerowskiego Obozu Zagłady w Sobiborze	9 433	4 644	1 910

b.d. – brak danych; * dane szacunkowe.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych poszczególnych jednostek muzealnych.

Rys. 1. Udział młodzieży w ogólnej liczbie odwiedzających wybrane muzea martyrologii w Polsce w 2007 r. (opracowanie własne na podstawie danych poszczególnych jednostek muzealnych)

Rys. 2. Udział odwiedzających z kraju i z zagranicy w ogólnej liczbie odwiedzających wybrane muzea martyrologii w Polsce w 2007 r. (opracowanie własne na podstawie danych poszczególnych jednostek muzealnych)

3. Miejsca pamięci z okresu II wojny światowej w Krakowie

Kraków ze względu na swoją rolę w historii Polski jest bogaty w ślady przeszłości, w tym tej tragicznej. W zasadzie wszystkie wydarzenia związane z walkami o wolność, począwszy od konfederacji barskiej (1768–1772), zapisały się zarówno w historii miasta, jak i jego przestrzeni w postaci miejsc pamięci. Część z nich, zwłaszcza z okresu II wojny światowej, ma charakter upamiętnionych miejsc walki i męczeństwa narodu polskiego i innych narodów europejskich.

Spośród krakowskich jednostek muzealnych dwie mają charakter martyrologiczny i wiążą się z wydarzeniami ostatniej wojny. Są to oddziały Muzeum Historycznego Miasta Krakowa (MHMK): „Pomorska” oraz „Apteka pod Orłem”.

Budynek przy ul. Pomorskiej 2 (tzw. Dom Śląski) podczas II wojny światowej był siedzibą Komendy Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa dystryktu Kraków. Jej IV wydział stanowiła Tajna Policja Państwowa (*Geheime Staatspolizei*). Gestapo zajmowało ten budynek przez cały okres okupacji miasta – od 13 XI 1939 r. do 17 I 1945 r. Przez cały okres wojny było to miejsce kaźni tysięcy mieszkańców Krakowa i regionu krakowskiego. W pomieszczeniach na pierwszym i drugim piętrze miały miejsce przesłuchania więźniów, którzy przewożeni byli zazwyczaj z więzienia przy ul. Montelupich. Podziemia zaś przeznaczone były na areszt i więzienie. Na ścianach trzech cel zachowały się inskrypcje z lat 1943–1945, które zostały wyrte przez przetrzymywanych tu więźniów. Po wojnie budynek został przejęty przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, a od 1959 r. jest siedzibą Ligi Obrony Kraju (Bednarek, Salwiński 2003).

Oddział MHMK przy ul. Pomorskiej 2 został utworzony w 1981 r. W zasadzie jest to jedyne miejsce męczeństwa z okresu II wojny światowej objęte ochroną muzealną, a zachowane do dziś cele są niemyym świadkiem tragicznych wydarzeń w historii miasta i kraju. Historia Krakowa podczas lat hitlerowskiej okupacji oraz lat następnych prezentowana jest na wystawie stałej „Kraków w latach 1939–1956”. Muzeum od kilku lat współpracuje z Małopolskim Stowarzyszeniem Miłośników Historii „Rawelin”, czego efektem jest m.in. udostępnienie zwiedzającym niemieckiego schronu przeciwlotniczego w sąsiednim „Parku Krakowskim”; można zapoznać się tam z ekspozycją „Plac Inwalidów – historia miejsca”.

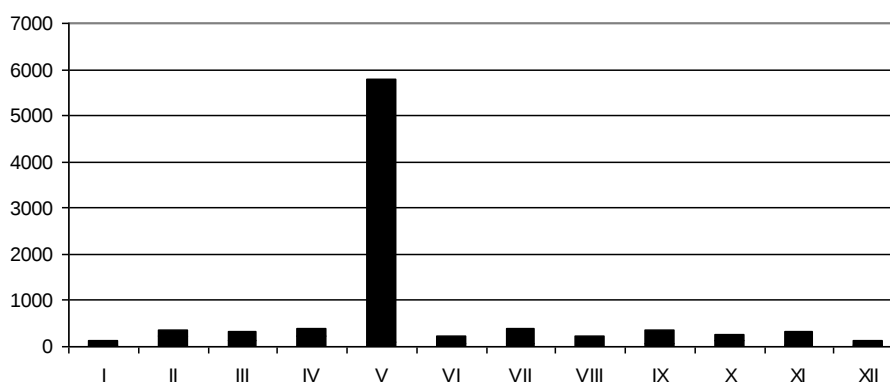
Od 2007 r. we wrześniu odbywają się w siedzibie muzeum obchody Dnia Pamięci Ofiar Gestapo, podczas których po uroczystej mszy świętej w sąsiednim kościele św. Szczepana odbywa się uroczysty apel ku czci ofiar, a następnie mają miejsce prelekcje, wykłady oraz projekcje filmów dotyczących tematyki hitlerowskiej okupacji miasta.

Muzeum rocznie odwiedza 2,5–3,5 tys. osób. W 2007 r. frekwencja była 3-krotnie wyższa, do czego przyczynił się fakt włączenia tego oddziału MHMK do majowej akcji Noc Muzeów, dając wyraz znaczeniu, jakie tego typu miejsca odgrywają (lub mogą odgrywać) w życiu współczesnych ludzi (tab. 2, rys. 3).

Tabela 2. Frekwencja w Oddziale Muzeum Historycznego Miasta Krakowa „Pomorska” w latach 2004–2007

Rok	Liczba odwiedzających		
	ogółem	w tym	
		cudzoziemcy	młodzież
2004	3015	468	469
2005	2216	720	1274
2006	3566	1216	1155
2007	8962	1337	1190

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Rys. 3. Frekwencja w Oddziale Muzeum Historycznego Miasta Krakowa „Pomorska” w 2007 r. według miesięcy (opracowanie własne na podstawie danych Muzeum Historycznego Miasta Krakowa)

„Apteka pod Orłem” to miejsce nierozdzielnie związane z historią krakowskiego getta, powstałego na mocy zarządzenia gubernatora dystryktu krakowskiego Otto Wächtera z 3 marca 1941 r. Objęło ono fragment Podgórza w rejonie ulic: Tarnowskiej (obecnie Limanowskiego), Lwowskiej, Józefińskiej oraz Placu Zgody (obecnie Plac Bohaterów Getta). Aptekę tę prowadził Tadeusz Pietkiewicz – jedyny nieżydowski mieszkaniec getta, który niósł stałą pomoc przebywającym tu Żydom (Adamczewski 1996; Pióro 2003). Obecnie obiekt pełni funkcję muzeum. Prezentowana jest tu stała wystawa nt. krakowskiego getta oraz obozu koncentracyjnego w Płaszowie. Rokrocznie w rocznicę likwidacji getta sprzed apteki z Placu Bohaterów Getta na teren byłego obozu w Płaszowie rusza Marsz Pamięci.

W dniu 8 grudnia 2005 r. na Placu Bohaterów Getta odsłonięty został pomnik upamiętniający mieszkańców getta. Składa się on z 80 krzeseł, w tym 33 dużych oraz 37 normalnej wielkości. Ta specyficzna forma pomnika zaproponowana przez autorów projektu, inspirowana była opisem akcji opróżniania domów po likwidacji getta, wziętej z książki T. Panikiewicza „Apteka w getcie krakowskim”.

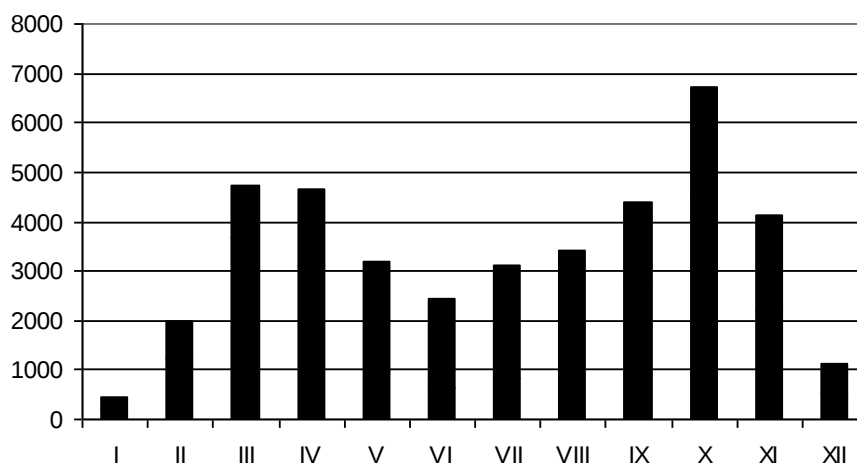
Muzeum to jest licznie odwiedzane przez turystów z całego świata. W 2007 r. frekwencja wyniosła ponad 40 tys. osób, przy czym cudzoziemcy stanowili aż 92,5% ogólnej liczby odwiedzających, co jest swoistym ewenementem wśród placówek muzealnych w Polsce. Szczegółowe dane dotyczące frekwencji prezentuje tabela 3 oraz rysunek 4.

Tabela 3. Frekwencja w Oddziale Muzeum Historycznego Miasta Krakowa „Apteka pod Orłem” w latach 2004–2007

Rok	Liczba odwiedzających		
	ogółem	w tym	
		cudzoziemcy	młodzież
2004	28565	b.d.	21471
2005	32382	25565	20703
2006	39009	38248	23279
2007	40400	37351	22690

b.d. – brak danych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Rys. 4. Frekwencja w Oddziale Muzeum Historycznego Miasta Krakowa „Apteka pod Orłem” w 2007 r. według miesięcy (opracowanie własne na podstawie danych Muzeum Historycznego Miasta Krakowa)

Ważnym miejscem pamięci w Krakowie jest również teren byłego obozu koncentracyjnego w Płaszowie, utworzonego w 1942 r. na mocy zarządzenia dowódcy SS i policji J. Schernera. Pierwotnie jako obóz pracy przymusowej, został następnie 11 stycznia 1944 r. przekształcony w obóz koncentracyjny. Zajmował powierzchnię ok. 80 ha, a jego granicę wyznaczały ulice: Wielicka (od wschodu), Pańska (od południa) oraz Swoszowicka (od zachodu). Znajdowały się tu wcześniej dwa cmentarze żydowskie. W dniach 13–14 marca 1943 r., w wyniku likwidacji krakowskiego getta trafiło do obozu w Płaszowie ok. 8 tys. Żydów.

Przeznaczony wstępnie dla 2–3 tys. osób teren obozu mieścił jednocześnie nawet 35 tys. więźniów. W obozie powstał także sektor polski, do którego trafiały m.in. osoby schwytane w ulicznych łapankach. Przez cały okres funkcjonowania obozu był on także miejscem egzekucji Polaków (10 września 1939 r. miała tutaj miejsce pierwsza egzekucja w Krakowie, co upamiętnia odpowiednia tablica). Od sierpnia 1944 r. Niemcy zaczęli likwidację obozu (więźniowie żydowscy zostali wywiezieni do Oświęcimia, Buchenwaldu, Flossenburga, Gross-Rosen, Mauthausen, Stutthofu, a Polacy skierowani zostali na roboty przymusowe w Niemczech). Ostatni więźniowie opuścili obóz 15 stycznia 1945 r. na kilka dni

przed wkroczeniem do Krakowa wojsk radzieckich. Szacuje się, że przez obóz przewinęło się ok. 150 tys. osób.

Do czasów współczesnych zachowały się m.in.: dom komendanta (tzw. Szary Dom, który pełnił także funkcję karceru, przed wojną był to budynek żydowskiego Towarzystwa Chewra Kadisza), oraz ruiny domu przedpogrzebowego (dawnego cmentarza żydowskiego), fragmenty podmurówek baraków, drogi obozowe, pozostałości urządzeń kanalizacyjnych. Poza tym w terenie widoczne są fragmenty dawnego cmentarza (ok. 1/3 pierwotnej powierzchni z jedynym zachowanym nagrobkiem) oraz elementy dawnej Twierdzy Kraków (drogi, prochownie), użytkowane przez Niemców podczas wojny (Żółciak 2003).

W 1964 r. na jednym z wzniesień na terenie byłego obozu dla uczczenia ofiar faszyzmu odsłonięto pomnik projektu W. Cęckiewicza i R. Szczypczyńskiego. Obok znajduje się mniejszy pomnik odsłonięty w 2000 r., upamiętniający węgierskie Żydówki, które przeszły przez obóz w Płaszowie do komór gazowych w Oświęcimiu. Miejsce to jest odwiedzane przez polskie i zagraniczne grupy oraz turystów indywidualnych.

Z historią obozu wiąże się także fakt uratowania 1100 więźniów żydowskich dzięki Oskarowi Schindlerowi, co uwiecznione zostało w filmie „Lista Schindlera” Stevena Spielberga. Dawne Zakłady Schindlera są jednym z punktów na trasie zwiedzania turystów odwiedzających Podgórze. Obecnie zakłady te odgrywają rolę swoistej instytucji kulturalnej, gdzie organizowane są wystawy, wernisaże oraz inne imprezy o charakterze kulturalnym.

Spośród wielu miejsc kaźni i egzekucji ludności cywilnej Krakowa i regionu na szczególną uwagę zasługują także (Czerpak, Wroński 1966; *Przewodnik po upamiętnionych...* 1988):

1. Fort 49 (Krzesławice) – miejsce egzekucji Polaków w latach 1939–1941. Przywożeni tu byli zazwyczaj więźniowie z ul. Montelupich oraz z ul. Senackiej. Łącznie zginęło tu 440 osób. Ich cześć upamiętnia pomnik, a w mieszczącym się obecnie w forcie Młodzieżowym Domu Kultury odbywają się zajęcia edukacyjne dotyczące Miejsca Pamięci Narodowej, m.in. wykorzystujące wystawę „Pamięci pomordowanym w Krzesławicach w latach 1939–1941”. Głośnym medialnie wydarzeniem stało się widowisko plenerowe „Rozstrzelani, aby żyć...” (15–16 maja 2008 r.) stanowiące inscenizację egzekucji grupy Polaków w Forcie Krzesławice.

2. Glinik w Przegorzanach (rejon ul. Kamedulskiej), gdzie na terenie dawnego wyrobiska gliny hitlerowcy dokonywali masowych egzekucji. Rozstrzelano tu ok. 1300 Polaków, przywożonych głównie z więzień Montelupich i św. Michała. Obecnie na miejscu straceń znajduje się pomnik ku czci pomordowanych.

3. Las w Tyńcu, gdzie w dniu 15 lipca 1942 r. hitlerowcy rozstrzelali 90 Żydów. Ofiary zbrodni pochowano we wspólnych mogiłach na miejscu śmierci.

4. Głaz na miejscu byłego obozu jenieckiego pomiędzy Borkiem Fałęckim a Kobierzynem. W czerwcu 1942 r. hitlerowcy zorganizowali tu obóz karny dla ok. 6000 jeńców francuskich, belgijskich, holenderskich, a także radzieckich. Stalag 369 istniał do 6 sierpnia 1944 r. Zmarli jeńcy pochowani są w zbiorowych mogiłach na pobliskim cmentarzu parafialnym w Borku Fałęckim (kwatery wojskowa).

5. Obelisk ku czci pomordowanych na terenie Szpitala Specjalistycznego im. dr Józefa Babińskiego (Kobierzyn) przy ul. Babińskiego 29. W dniu 23 czerwca 1942 r. hitlerowcy wywieźli z miejscowego szpitala do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu ok. 500 psychicznie chorych osób. Pozostałych blisko 100 chorych zamordowano na miejscu i pochowano we wspólnej mogile w szpitalnym ogrodzie. Nad mogiłą ustawiono obelisk z tablicą. Druga tablica upamiętnia pacjentów pochodzenia żydowskiego.

6. Krzyż na miejscu straceń przy pl. Półkole, gdzie w dniu 15 stycznia 1945 r. hitlerowcy dokonali ostatniej egzekucji w Krakowie. Na wiślanym wale przy ul. Miedzianej rozstrzelali 79 mieszkańców Dąbia i więźniów z Montelupich. Ofiary egzekucji pochowano na miejscu śmierci, a po zakończeniu wojny przeniesiono na cmentarz Rakowicki.

7. Pomnik ofiar terroru przy ul. Kocmyrzowskiej, gdzie w dniu 29 stycznia 1944 r. w odwecie za wysadzenie przez oddziały AK dwóch pociągów, hitlerowcy rozstrzelali 80 zakładników z więzienia Montelupich.

8. Pomnik ofiar terroru przy ul. 28 Lipca 1943 r. W tym właśnie dniu po wykryciu przez Niemców tajnej drukarni oddziały SS i żandarmerii przeprowadziły w Woli Justowskiej i sąsiednich osiedlach pacyfikację. Na dziedzińcu szkoły przy ul. Królowej Jadwigi 78 hitlerowcy zgromadzili 1500 osób zatrzymanych podczas akcji pacyfikacyjnej – 21 osób rozstrzelano, a kilkanaście innych osób zesłano do obozów koncentrac-

cyjnych. Obecnie na miejscu tortur znajduje się tablica ku czci ofiar, które spoczywają we wspólnej mogile na Cmentarzu Salwatorskim.

9. Pomnik ofiar terroru i tablica ku czci pomordowanych na terenie kamieniołomu „Liban”, gdzie hitlerowcy utworzyli karny obóz pracy dla Służby Budowlanej. Więźniów dziesiątkowała mordercza praca i tortury, a ostatnich 21 więźniów zostało zamordowanych przez Niemców 22 lipca 1944 r. w czasie likwidacji obozu.

10. Cmentarz Rakowicki (część wojskowa). Znajdują się tu między innymi kwatery poległych żołnierzy Wojska Polskiego poległych w wojnie obronnej we wrześniu 1939 r. (146 żołnierzy pochowanych jest tu w mogiłach zbiorowych, a 53 w indywidualnych). Poza tym dwie mogiły kryją prochy 14 lotników z zestrzelonych z 15 na 16 i z 16 na 17 sierpnia 1944 r. bombowców „Halifax” i „Liberator”, lecących ze zrzutami dla walczącej Warszawy. Znajduje się tu także grób kmdr ppor. Franciszka Dąbrowskiego, zastępcy dowódcy obrony Westerplatte we wrześniu 1939 r., przez cały okres II wojny światowej jeńca wojennego (zmarł po wojnie w Krakowie). W sektorze radzieckim w 156 zbiorowych mogiłach spoczywa 1578 żołnierzy Armii Czerwonej poległych w styczniu 1945 r. w walkach o wyzwolenie Krakowa. W specjalnej kwaterze znajduje się 517 pojedynczych mogił żołnierzy brytyjskich (byli to m.in. jeńcy wojenni, uciekinierzy z obozów, lotnicy).

11. Więzienie przy ul. Montelupich, gdzie podczas okupacji niemieckiej znajdowało się hitlerowskie więzienie policyjne podległe w latach 1940–1944 Gestapo. W okresie tym przeszło przez niego ok. 50 tys. więźniów, głównie Polaków i Żydów. Na terenie więzienia miały miejsce liczne egzekucje. Więźniowie byli mordowani w wielu miejscach na terenie Krakowa. Oddział kobiecy więzienia znajdował się przy ul. Helclów 2 (Dom Opieki Społecznej), gdzie zginęło lub zmarło z wycieńczenia i na skutek obrażeń odniesionych w czasie tortur i przesłuchań wiele Polek. Stąd także wyruszały transporty więźniarek do obozów koncentracyjnych.

4. Zakończenie

Miejsca pamięci stanowią ważny element pamięci zbiorowej społeczeństw, dlatego też ich zachowanie i popularyzacja ma kluczowe zna-

czenie dla zachowania narodowej tożsamości. Poza tym odgrywają bardzo ważną rolę edukacyjną i wychowawczą, wskazując zwłaszcza młodemu pokoleniu te wartości, o których współcześnie często się zapomina. Stanowią przestroagę przed tym, co może się wydarzyć w przyszłości, jeśli zarówno jednostki, jak i całe społeczeństwa zapomną, czym jest m.in. tolerancja, szacunek dla drugiej osoby czy patriotyzm.

Należy także pamiętać, że są to swoistego rodzaju cmentarze, na których spoczywają setki czy tysiące ofiar nieludzkiego traktowania – należy się zatem szczególnie szacunek pamięci ofiar walk i męczeństwa oraz poszanowanie ich szczątków, spoczywających w tych miejscach.

Z tego też względu miejscom tym należy się specjalna ranga, także w systemie nauk o turystyce – np. w klasyfikacji walorów turystycznych. Trudno je nazywać „atrakcjami turystycznymi”, mimo iż w wielu przypadkach odwiedzają je setki tysięcy osób z całego świata i stanowią rozpoznawalny na skalę krajową i międzynarodową element przestrzeni poszczególnych regionów i krajów. Niewątpliwie należy podkreślić, że są to miejsca godne zobaczenia i godne poznania, ale i godne ochrony, m.in. i przed tym, co niesie ze sobą zgubnego masowa turystyka.

Literatura

- Adamczewski J., 1996, *Mała encyklopedia Krakowa*, Hurnex, Kraków.
- Bednarek M., Salwiński J., 2003, *Pomorska. Przewodnik po miejscu pamięci narodowej i oddziale Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków.
- Czerpak S., Wroński T., 1966, *Upamiętnione miejsca walk i męczeństwa w Krakowie i województwie krakowskim 1939–1945*, Rada Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, Warszawa.
- Pankiewicz T., 1982, *Apteka w Getcie Krakowskim*, Wyd. Literackie, Kraków.
- Pióro A., 2003, *Getto w Krakowie – apteka mgra Tadeusza Pankiewicza*, [w:] *Wydarzenia i miejsca pamięci narodowej w Podgórzu. Materiały IV Sesji Podgórskiej*, Dom Kultury Podgórze, Kraków.
- Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939–1945*, 1988, Rada Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa.
- Szociński A., 2003, *Miejsca pamięci*, Borussia, 29.

Szociński A., 2006, *Formy przeszłości a komunikacja społeczna*, [w:] Szociński A., Kwiatkowski P.T. (red.), *Przeszłość jako przedmiot przekazu*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.

Żółciak J., 2003, *Plac Bohaterów Getta i Obóz Płaszów – o potrzebie ochrony miejsc pamięci narodowej*, [w:] *Wydarzenia i miejsca pamięci narodowej w Podgórzu. Materiały IV Sesji Podgórskiej*, Dom Kultury Podgórze, Kraków.